

PRINCIPIUL GENERALITĂȚII DREPTULUI *VERSUS* PREVIZIBILITATEA LEGII PENALE: CAZUL art.343 CP RM ȘI AL art.163 CP AL ROMÂNIEI

Gianina COJANU

Universitatea de Stat din Moldova

Principiul legalității incriminării reprezintă o garanție împotriva arbitrarului în materie penală, specificul căruia rezidă în posibilitatea individului de a prevedea de la bun început consecințele ce vor decurge din nerespectarea preceptului normei de incriminare. De aceea, legiuitorul trebuie să fie precaut la definirea unei infracțiuni, astfel încât destinatarul și beneficiarul normei de incriminare să prevadă cu un grad de exactitate rezonabil limitele interzisului în plan juridico-penal. Întrucât utilizarea unor semne estimative în textul legii penale reclamă o polemică privind insuficiența preciziei incriminării, în prezentul demers științific ne-am orientat eforturile spre a determina dacă, nu cumva, la descrierea actelor de diversiune legiuitorul basarabean și cel român nu au respectat previzibilitatea legii penale. Aceasta deoarece atât în dispoziția art.343 CP RM, cât și în cea de la art.163 CP al României, se operează cu conținuturi generalități.

Cuvinte-cheie: *acte de diversiune, generalitatea dreptului, legalitatea incriminării, previzibilitatea legii, claritatea legii, semne estimative, conținut ambiguu.*

THE GENERALITY OF THE LAW *VERSUS* THE PRINCIPLE OF PREDICTABILITY: THE CASES OF THE 163RD ARTICLE OF THE PENAL CODE OF MOLDOVA AND THE 343RD ARTICLE OF THE PENAL CODE OF ROMANIA

The principle of legal incrimination is a guarantee against any arbitrary actions related to criminal matters, the specific of which consists in the possibility to foresee at the outset what consequences will result from failure to comply with the norm precept of incrimination. That is why the legislature should be cautious in defining any offense, so that the subjects of the norm of incrimination can predict, with a reasonable degree of accuracy, the legal prohibitions. Whereas the use of signs in the text of the criminal law forecast calls for a polemic on the insufficiency of criminalization, therefore our scientific approach geared towards determining if, somehow, the legislative description of diversion acts did not respect the foreseeability of the criminal law. This is because both the 163rd article of the Penal Code of Moldova and the 343rd article of the Penal Code of Romania operate with generic contents.

Keywords: *acts of diversion, generality of law, legal incrimination, predictability of law, clarity of law, estimative signs, ambiguous content.*

Determinarea întinderii sferei ilicitului penal este o prerogativă exclusivă a fiecărui stat. Altfel spus, în calitatea sa de garant al ordinii publice, statul este liber să adopte măsuri penale necesare în vederea apărării ordinii de drept, aceasta presupunând în primul rând libertatea de a califica o faptă drept infracțiune. În același timp, pentru ca destinatarul și beneficiarul legii penale să cunoască care este preceptul incriminării, legiuitorul este obligat să adopte texte precise, lipsite de echivoc, adică să respecte principiul legalității incriminării.

Oare legiuitorul Republicii Moldova și cel al României au respectat acest principiu atunci când au descris preceptul incriminării actelor de diversiune? Întrebarea se impune în contextul în care în dispoziția normelor de incriminare a actelor de diversiune sunt utilizate conținuturi neexhaustive. Avem în vedere sintagmele consacrate în art.343 CP RM [8]: „a altor acțiuni”, „a altor bunuri”, respectiv în art.163 CP al României în vigoare [9]: „orice alt mod”, „a altor bunuri”.

Întrucât între aceste sintagme există o conexiune, se impune o exegeză comparativă a lor. Aceasta întrucât distingem două ipoteze ale actelor de diversiune care vizează conținuturi neexhaustive. Prima ipoteză se referă la actele de diversiune comise prin alte activități, altele decât exploziile sau incendiile, activități care îndeplinesc în cazul art.343 CP RM rolul de modalitate normativă a faptei prejudiciabile *sau* de metodă de comitere a distrugerii, deteriorării sau aducerii în stare de neîntreținere a bunurilor, în cazul art.163 CP al României. A doua ipoteză vizează actele de diversiune care au ca obiect material alte bunuri decât cele enumerate expres în normele de incriminare luate în vizor. Dincolo de această distinctivitate, reiterăm că oricare ar fi rolul pe care-l îndeplinesc sintagmele etalate mai sus, în ambele texte de lege suntem în prezența semnelor estimative. Acestea sunt definite în literatura de specialitate ca fiind termeni cu caracter generalizat ce desemnează un fenomen sau proces, utilizați în conținutul normei juridico-penale, însă care nu sunt definiți de legea penală, dar nici de un alt act normativ extrapenal, conținutul lor fiind stabilit de către subiecții oficiali abilitați

cu aplicarea în concret a normei juridico-penale, în baza circumstanțelor concrete ale cauzei și în baza unui grad anumit de intimă convingere, care dau posibilitatea de a include în sfera reglementării juridice un număr mare de fenomene, procese, obiecte, stări, care diferă prin proprietățile lor empirice [11, p.217].

Este lesne de înțeles poziția pe care au luat-o legiuitorii celor două state; or, consacrarăa semnelor estimative în descrierea elementelor constitutive obiective permite o adaptare la schimbările de situație. Prin aceasta evitându-se o rigiditate excesivă care ar limita actele de diversiune la unele activități infracționale, fiind cu neputință anticiparea tuturor actelor de conduită umană în realizarea scopurilor urmărite ori anticiparea tuturor entităților asupra cărora pot fi îndreptate actele de diversiune. S-a și susținut în mod justificat că doar printr-un mod flexibil de interpretare a normei penale se poate realiza o dezvoltare a dreptului, care are capacitatea de a se adapta la situațiile nou-apărute, neavute în vedere la momentul incriminării, desigur, excluzându-se analogia în defavoarea inculpatului [15, p.92].

În același timp, există și o altă fațetă a lucrurilor. Aceasta este legată de respectarea principiului legalității incriminării. Ne punem întrebarea, dacă nu cumva, prin operarea semnelor estimative luate în vizor, legiuitorul basarabean și cel român au neglijat previzibilitatea și claritatea normei de incriminare, condiții impuse în ordinea juridică internă a celor două state la elaborarea actelor legislative. *In concreto*, în acord cu alin.(4) art.8 al Legii României privind normele de tehnică legislativă pentru elaborarea actelor normative, nr.24 din 27 martie 2000 [17], „textul legislativ trebuie să fie formulat clar, fluent și inteligibil, fără dificultăți sintactice și pasaje obscure sau echivoce. ... Forma și estetica exprimării nu trebuie să prejudicieze stilul juridic, precizia și claritatea dispozițiilor.” În același spirit, în conformitate cu alin.(3) art.53 al Legii Republicii Moldova privind actele legislative, nr.780 din 27.12.2001 [16], printre trăsăturile calitative pe care trebuie să le întrunească un cod, ca act legislativ care cuprinde într-un sistem unitar cele mai importante norme dintr-o anumită ramură a dreptului, se numără precizia și claritatea.

Revenind la antipodul rigidității excesive a normei de incriminare, nu putem să nu fim de acord cu J.-F. Renucci, potrivit căruia, ținând seama și de principiul generalității legilor, precizia cu care se redactează un text legal nu poate fi absolută, nefiind, de altfel, de dorit acest lucru [21, p.310]. De fapt, consacrarăa exhaustivă în textul de lege de la art.343 CP RM a tuturor situațiilor ipotetice specifice actelor de diversiune îndreptate spre exterminarea în masă a oamenilor, spre vătămarea integrității corporale sau a sănătății mai multor persoane, spre distrugerea sau deteriorarea bunurilor sau stabilirea în art.163 CP al României a tuturor metodelor operabile distrugerii, deteriorării sau aducerii în stare de neîntrebuințare a bunurilor, altele decât explozia și incendiul, este un procedeu irealizabil, fapt pe care-l deducem din tehnica legislativă a altor state. În speță, legiuitorul bielorus a încercat soluționarea problemei la nivel legislativ prin a defini noțiunea de „mijloc general periculos” în Partea Generală a legii penale. Astfel, în acord cu pct.13 art.4 al Codului penal al Republicii Belarus [25], „prin mijloc general periculos se înțelege mijlocul de comitere a infracțiunii, caracterizat printr-o mare putere distructivă sau care prin oricare alt mod pune în pericol viața oamenilor, integritatea lor corporală sau poate genera alte urmări grave (explozii, incendii, inundații și altele)”. După cum vedem, raportarea operării mijlocului periculos la existența pericolului pentru cele mai importante atribute ale persoanei, precum și lipsa unei exhaustivități în exemplificare (dat fiind utilizarea sintagmei „și altele” după cuvântul „inundație”), dovedește încă o dată imposibilitatea redactării unor texte de lege cu claritate absolută. În același timp, nu putem renunța la formulările luate în vizor, pentru a nu crea goluri legislative.

Pentru a răspunde la întrebarea dacă legiuitorul basarabean și cel român au respectat principiul legalității incriminării, vom apela la jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului. *Ab initio*, reiterăm că legalitatea incriminării a constituit obiectul mai multor cauze examinate de Curte, în speță verificându-se pretensele încălcări de către state a art.7 din Convenția Europeană pentru Protecția Drepturilor și Libertăților Fundamentale ale Omului [10]. Astfel, în cauza *Kokkinakis împotriva Greciei* [5, par.40], instanța europeană a decis cu caracter de principiu că legalitatea incriminării este îndeplinită „atunci când individul poate să știe, pornind de la prevederea normei pertinente și, la nevoie, cu ajutorul interpretării date de jurisprudență, ce acțiuni și omisiuni sunt de natură să-i angajeze responsabilitatea penală”. În cauza *Dragotoni și Militaru-Pidhorni împotriva României* [7], Curtea a amintit în par.35 semnificația noțiunii de previzibilitate. Făcând referire la cauza *Groppera Radio AG și alții împotriva Elveției* [4, par.68], instanța europeană a reiterat că previzibilitatea depinde în mare măsură de contextul textului despre care este vorba, de domeniul pe care îl acoperă, precum și de numărul și calitatea destinatarilor săi. De asemenea, amintind de cauza *Tolstoy Miloslavsky împotriva Regatului Unit al Marii Britanii* [6, par.37], Curtea a indicat că previzibilitatea legii nu se opune

ca persoana interesată să fie nevoită să recurgă la o bună consiliere pentru a evalua, la un nivel rezonabil în circumstanțele cauzei, consecințele ce ar putea decurge dintr-o anumită acțiune. Acest lucru se întâmplă de obicei cu profesioniștii obișnuiți să facă dovada unei mari prudențe în exercitarea meseriei lor. De asemenea, se poate aștepta de la ei să acorde o atenție deosebită evaluării riscurilor pe care le implică (*Cantoni împotriva Franței* [3, par.35]).

Mai mult ca atât, în par.36 al Hotărârii din 24 mai 2007 [7], instanța europeană scoate în evidență principiul generalității legilor, de care am pomenit *supra*, stabilind că chiar din cauza principiului generalității legilor conținutul acestora nu poate prezenta o precizie absolută. Una dintre tehnicile-tip de reglementare constă în recurgerea mai degrabă la categorii generale decât la liste exhaustive. De asemenea, numeroase legi se folosesc de eficacitatea formulelor mai mult sau mai puțin vagi, pentru a evita o rigiditate excesivă și a se putea adapta la schimbările de situație (sublinierea ne apartien – *n.a.*). Interpretarea și aplicarea unor asemenea texte depinde de practică, fapt susținut anterior de Curte în cauzele *Kokkinakis împotriva Greciei* [5] și *Cantoni împotriva Franței* [3].

Poate oare lipsa unei practici jurisprudențiale în materie de diversiune comisă prin alte activități decât explozia și incendierea *ori* inexistența unei interpretări cauzale asupra actelor de diversiune comise împotriva altor bunuri decât cele enumerate expres în textul incriminator să favorizeze încălcarea de către legiuitorii celor două state a previzibilității legii penale?

În cauza *Tolstoy Miloslavsky împotriva Regatului Unit al Marii Britanii* [6], Curtea ne sugerează să apelăm la buna consiliere pentru a evalua, la un nivel rezonabil în circumstanțele cauzei, consecințele ce ar putea decurge dintr-o anumită acțiune interzisă. Analizând însă cauza *Dragotoniu și Militaru-Pidhorni împotriva României* [7], remarcăm că instanța europeană semnalează în par.43 al Hotărârii din 24 mai 2007 următoarele: „Acțiunea doctrinei de a interpreta liber un text de lege nu poate înlocui existența unei jurisprudențe. A raționa altfel ar însemna să încalci obiectul și scopul acestei dispoziții, care dorește ca nimeni să nu fie condamnat în mod arbitrar”.

Este adevărat că doctrina nu poate înlocui o jurisprudență necesară și, pe cale de consecință, nu ne putem baza în plan principal pe doctrină pentru a înlătura ambiguitatea textului de lege. Totuși, însăși Curtea recunoaște, în cauza *Groppera Radio AG și alții împotriva Elveției* [4, par.68], că evaluarea respectării previzibilității legii penale depinde în mare măsură de contextul textului despre care este vorba, de domeniul pe care îl acoperă etc. Anume această poziție a Curții Europene constituie punctul culminant al polemicii ridicate. Considerăm că, reieșind din conjunctura textelor de lege, destinatarul și beneficiarul normei de incriminare poate deduce sau cel puțin anticipa care anume acțiuni pot să angajeze răspunderea penală. Aceasta întrucât, în dispoziția art.163 CP al României, atât metodele de realizare a faptei prejudiciabile, cât și însăși fapta prejudiciabilă de distrugere, deteriorare sau aducere în stare de neîntrebuințare a bunurilor, trebuie să fie de natură să aducă în orice mod atingere siguranței statului, trăsătură esențială care deosebește actele de diversiune de infracțiunea de distrugere (art.217 CP român). Astfel, unii autori raportează la expresia „în orice alt mod” următoarele activități: provocarea de inundații, scufundarea unei nave, deraierea unui tren, răspândirea de dăunători în culturi, otrăvirea unor animale etc. [19, p.31]; introducerea de corpuri străine care împiedică funcționarea unei mașini etc. [12, p.47].

Cu atât mai mult, sintagma „a altor acțiuni” din dispoziția art.343 CP RM reclamă un grad de previziune rezonabil, ținând seama de specificul scopului subsidiar atașat activității infracționale: exterminarea în masă a oamenilor, vătămarea integrității corporale sau a sănătății mai multor persoane, distrugerea sau deteriorarea bunurilor. De aceea, considerăm că beneficiarul și destinatarul legii penale poate să anticipeze consecințele ce vor decurge, de exemplu, din provocarea unei inundații (adică dintr-o activitate, alta decât explozia sau incendierea), îndreptată spre exterminarea în masă a oamenilor, prin aceasta urmărind scopul principal de a slăbi baza economică și capacitatea de apărare a țării, de la un moment anterior săvârșirii acesteia. Făptuitorul nu se poate prevala de ambiguitatea textului de lege, atât timp cât din circumstanțele concrete ale cauzei devine clar că acțiunile comise sunt de natură să angajeze răspunderea penală.

Încununăm polemica ridicată cu cel mai relevant argument în favoarea respectării cerinței de previzibilitate și, implicit, a principiului legalității incriminării de către legiuitorul moldav, chiar dacă s-a operat în textul de lege cu conținuturi generalități. Argumentul derivă din expertizarea Codului penal al Republicii Moldova în cadrul Programului de cooperare al Consiliului Europei pentru consolidarea statului de drept [13]. În esență, experții Consiliului Europei – Vincent Coussirat-Coustère și Mariavaleria del Tufo, n-au formulat în

cazul dispoziției art.343 CP RM nicio rezervă față de sintagma „a altor acțiuni”, în timp ce în raport cu mai multe dispoziții incriminatorii au semnalat imprecizia ce decurge din texte ambigue, precum: „urmări grave”, „daune considerabile aduse intereselor publice” etc.

În continuarea dezvoltării demersului științific, vom scoate în evidență modalitățile faptice, reliefate în doctrină, ce pot să se atașeze modalității normative a faptei prejudiciabile prevăzute la art.343 CP RM, desemnate prin sintagma „săvârșirea altor acțiuni”. Astfel, s-a arătat că prin alte activități decât explozia și incendierea se are în vedere: inundarea spațiilor în care locuiesc persoane; provocarea unor accidente în transportul de persoane; provocarea prăbușirii clădirilor și construcțiilor locuite; provocarea ruperii barajelor; infestarea cu substanțe radioactive etc. [2, p.996]; a altor asemenea contagieri ori poluări [23, p.482]; generarea epifitiilor [1, p.537]; provocarea avariilor, catastrofelor, folosirea mașinilor și mecanismelor de distrugere și deteriorare a obiectelor, dispersarea materialelor toxice în anumite locuri etc. [22, p.113]; provocarea căderilor de pietre, a alunecărilor de teren etc. [27, p.55].

Avem rezerve că utilizarea mașinilor și mecanismelor pentru distrugerea sau deteriorarea bunurilor poate constitui modalități faptice specifice „altor acțiuni”. Considerăm că folosirea acestor entități în comiterea actelor de diversiune prevăzute la art.343 CP RM presupune procedeul de realizare a avariilor, accidentelor etc. O confirmă și alți autori. Bunăoară, A.I. Șumilov relevă că prăbușirile, catastrofele, avariile și inundațiile pot fi realizate prin așa metode ca încălcarea intenționată a regimurilor tehnologice sau a regulilor de securitate, manipularea mașinilor și a mecanismelor pentru distrugerea sau deteriorarea obiectelor materiale corespunzătoare” [27, p.55] (sublinierea ne aparține – *n.a.*). În același timp, dacă actele de diversiune se realizează prin provocarea catastrofelor, prăbușirilor, avariilor, inundațiilor, cu folosirea mașinilor sau a mecanismelor, mijloacele de realizare a numitelor acțiuni sunt tocmai mașinile și mecanismele de care se uzează în realizarea intenției infracționale.

Desigur, paleta de activități care cad sub incidența sintagmei „săvârșirea altor acțiuni” poate fi prelungită. Faptul că în literatura de specialitate lista altor acțiuni se finalizează cu etcetera demonstrează încă o dată dificultatea reprezentării exhaustive a tuturor acțiunilor care prezintă pericol general, asemeni exploziilor și incendiilor, fiind orientate, ca și acestea, spre exterminarea în masă a oamenilor, spre vătămarea integrității corporale sau a sănătății, spre distrugerea sau deteriorarea obiectelor enumerate în dispoziția art.343 CP RM.

În altă ordine de idei, unele dintre activitățile reținute în doctrină, raportate sintagmei „săvârșirea altor acțiuni”, și anume: avaria și catastrofa, de rând cu explozia și incendierea, sunt concepute de legiuitor ca fiind situații excepționale. Astfel, în acord cu pct.2 al Regulamentului cu privire la clasificarea situațiilor excepționale și la modul de acumulare și prezentare a informațiilor în domeniul protecției populației și teritoriului în caz de situații excepționale [20], *avaria* presupune accidentul la un obiect industrial sau de transport, care pune în pericol viața și sănătatea oamenilor și are drept consecințe distrugerea construcțiilor și încăperilor industriale, deteriorarea sau nimicirea utilajelor, mecanismelor, mijloacelor de transport, materiilor prime și producției finite, întreruperea procesului de producție și prejudicierea mediului ambiant, iar *catastrofa* este o avarie de proporții, soldată cu victime umane, prejudicierea sănătății oamenilor și deteriorarea sau distrugerea obiectelor economiei naționale și a altor valori materiale în proporții considerabile, precum și cu urmări nefaste asupra mediului înconjurător.

La rândul său, reieșind din Regulamentul rețelei naționale de observare și control de laborator asupra contaminării (poluării) mediului înconjurător cu substanțe radioactive, otrăvitoare, puternic toxice și agenți biologici, aprobat prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr.961 din 21.08.2006 [14], infestarea radioactivă și toxică, ca eventuale modalități faptice ale actelor de diversiune reținute în doctrină, pot să se manifeste printr-un accident:

✓ *radiologic (nuclear)* – eveniment care afectează instalația radiologică (nucleară) și provoacă iradierea sau contaminarea populației, a mediului cu substanțe radioactive peste limitele permise de normele în vigoare;

✓ *chimic* – accident la un obiect chimic periculos însoțit de scurgerea sau aruncarea substanțelor puternic toxice (SPT), care poate avea consecințe letale sau poate conduce la contaminarea chimică a populației, animalelor, produselor alimentare, furajului și mediului ambiant.

Din aceste interpretări legale deducem că, în ipoteza infestării radioactive sau, după caz, a accidentării radiologice, mijlocul de comitere a actelor de diversiune este substanța radioactivă (plumbul, poloniul, uraniul, radiul, combustibilul nuclear etc.). În cazul infestării toxice, în calitate de mijloace de comitere a infracțiunii apar substanțele toxice, lista cărora este stabilită prin Hotărârea Comitetului Permanent de Control asupra

Drogurilor, nr.7 din 01.12.1998 [18], dintre care fac parte: zarinul, fenolul, cianura de potasiu, cianura de cadmiu, tetracarbinolul de nichel etc.). În ipoteza actelor de diversiune comise prin săvârșirea accidentului chimic, mijloacele de săvârșire a infracțiunii sunt substanțele puternic toxice.

De asemenea, nu este exclus ca diversiunea să se realizeze prin răspândirea de microorganisme fitopatogene și a insectelor care atacă vegetalele – constituind modalitate faptică a altor acțiuni. Or, datorită capacității ridicate de multiplicare a unor ciuperci și bacterii fitopatogene, bolile infecțioase pot provoca nu doar epidemii, epizootii – modalități normative ale faptei prejudiciabile expres prevăzute în norma de incriminare de la art.343 CP RM, dar și epifitii – boală care atacă plantele în anumite perioade de timp. Incontestabil, pentru slăbirea bazei economice a statului, făptuitorul poate recurge la răspândirea epifitiilor. Această conjunctură este, probabil, cea mai reală modalitate de afectare a economiei, atât timp cât în Republica Moldova este dominantă economia primară. Modelând la concret situația imputată, s-ar putea să se răspândească boli care pot distruge culturile agricole, precum: tăciunile frunzelor și tulpinilor de grâu, bacterioza neagră a grâului, râia neagră a cartofului etc. O astfel de faptă prejudiciabilă, comisă în scopul slăbirii bazei economice sau a capacității de apărare a țării, va putea alcătui elementele componente ale infracțiunii prevăzute la art.343 CP RM. Aceasta întrucât lista bunurilor răvnite de făptuitor a fi distruse sau deteriorate de asemenea nu este exhaustivă. Astfel, sintagma „altor bunuri de stat sau obștești” poate presupune și lanuri de culturi agricole, pomicole etc. De remarcat că în unele state răspândirea de epifitii constituie modalitate normativă explicită a infracțiunii de diversiune. La concret, în conformitate cu art.113 al Codului penal ucrainean [26], pe lângă răspândirea de epidemii și epizootii, diversiunea se mai poate manifesta și prin răspândirea de epifitii, fiind tratată ca acțiune de extindere în masă, cu ajutorul ciupercilor patogene, a virusurilor, bacteriilor etc., a bolilor plantelor agricole, forestiere, acvatice sau a altor plante [24, p.248].

În definitivă, semnele estimative de care au uzat legiuitorii celor două state – în art.343 CP RM: „a altor acțiuni”, „a altor bunuri” și, respectiv, în art.163 CP al României în vigoare: „orice alt mod”, „a altor bunuri” – nu rețin încălcarea previzibilității legii penale, întrucât, datorită contextului textelor de lege și domeniului pe care le cuprind, destinatarul și beneficiarul normei de incriminare poate deduce sau cel puțin anticipa: faptele care pot să angajeze răspunderea penală și bunurile asupra cărora se influențează pentru a aduce atingere valorilor sociale ocrotite de art.343 CP RM și de art.163 CP al României.

Bibliografie:

1. BORODAC, A. *Manual de drept penal: Partea Specială*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2004. 622 p. ISBN 9975-9788-7-8
2. BRÎNZA, S., STATI, V. *Drept penal: Partea Specială. Vol.II*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2011. 1324 p. ISBN 978-9975-53-034-7
3. Case of Cantoni versus France. CEDH, 15.11.1996. Disponibil: hudoc.echr.coe.int (Accesat la 24.07.2013)
4. Case of Groppera Radio AG and others versus Switzerland. CEDH, 28.03.1990. Disponibil: hudoc.echr.coe.int (Accesat la 22.07.2013)
5. Case of Kokkinakis versus Greece. CEDH, 25.05.1993. Disponibil: hudoc.echr.coe.int (Accesat la 22.07.2013)
6. Case of Tolstoy Miloslavsky versus The United Kingdom. CEDH, 13.07.1995. Disponibil: hudoc.echr.coe.int (Accesat la 24.07.2013)
7. Cauza Dragotoni și Militaru-Pidhorni împotriva României. CEDH, 24 May 2007. În: *Monitorul Oficial al României*, 2010, nr.420.
8. Codul penal al Republicii Moldova, nr.985-XV din 18 aprilie 2002. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2002, nr.128-129. În vigoare din 12 iunie 2003.
9. Codul penal al României din 1968. În: *Buletinul Oficial al României*, 1968, nr.79-79bis. Republicat în temeiul Legii nr.140/1997. În: *Monitorul Oficial al României*, 1997, nr.65.
10. Convenția Europeană pentru Protecția Drepturilor și Libertăților Fundamentale ale Omului, adoptată la Roma la 4 noiembrie 1950, ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr.1298-XIII din 24.07.1997. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1997, nr.54-55/502.
11. CRIJANOVSCHI, S. *Aspecte teoretice și practice ale infracțiunii de șantaj*. Chișinău: CEP USM, 2012. 275 p. ISBN 978-9975-71-096-1
12. DOBRINOIU, V. *Drept penal. Partea Specială. Teorie și practică judiciară. Vol.I*. București: Lumina LEX, 2002. 398 p. ISBN 978-973-588-287-7
13. Expertiza Codului penal al Republicii Moldova efectuată de către experții Consiliului Europei, 2005. Disponibil: www.dejure.md (Accesat la 20.06.2012)

14. Hotărârea cu privire la aprobarea Regulamentului rețelei naționale de observare și control de laborator asupra contaminării (poluării) mediului înconjurător cu substanțe radioactive, otrăvitoare, puternic toxice și agenți biologici, nr.961 din 21.08.2006. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2006, nr.142-145.
15. IORDĂCHESCU, A. Unele considerații privind previzibilitatea legii penale. În: *Caiete de drept penal*, 2012, nr.3, p.85-107. ISSN 1841-6047
16. Legea Republicii Moldova privind actele legislative, nr.780 din 27.12.2001. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2002, nr.36-38. În vigoare din 14 iunie 2002.
17. Legea României privind normele de tehnică legislativă pentru elaborarea actelor normative, nr.24 din 27 martie 2000. În: *Monitorul Oficial al României*, 2010. Partea I, nr.260 (republicată).
18. Lista nr.1 – „Substanțele toxice, aflate sub control internațional pe teritoriul Republicii Moldova” din Tabelul nr.5, aprobată prin Hotărârea Comitetului Permanent de Control asupra Drogurilor (proces-verbal nr.7 din 010.12.1998). În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1999, nr.16-18.
19. NISTOREANU, Gh., BOROI, Al. *Drept penal. Partea Specială*. București: ALL Beck, 2002. 587 p. ISBN 973-655-182-2
20. Regulamentul cu privire la clasificarea situațiilor excepționale și la modul de acumulare și prezentare a informațiilor în domeniul protecției populației și teritoriului în caz de situații excepționale, aprobat prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr.1076 din 16.11.2010. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2010, nr.227-230.
21. RENUCCI, J.-F. *Tratat de drept european al drepturilor omului*. București: Hamangiu, 2009. 1115 p. ISBN 978-973-522-092-8
22. SÎLI, V., ARMAȘU, A., DONCIU, A. ș.a. *Infrațiuni cu caracter terorist, infrațiuni conexe terorismului și unele infrațiuni cu caracter de terorizare*. Chișinău: Garomont-Studio SRL, 2011. 230 p. ISBN 978-9975-9880-4-9
23. *Российское уголовное право: учебник, в 2-х томах. Т.2. Особенная часть* / Под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комиссарова, А.И. Рапога. 2-е изд., перероб. и доп. Москва: Проспект, 2007. 664 с. ISBN 978-5-482-01455-4
24. СТРЕЛЬЦОВ, Е.Л. *Уголовный кодекс Украины: научно-практический комментарий*. Харьков: Одиссей, 2008. 872 с. ISBN 978-966-633-741-5
25. Уголовный кодекс Республики Беларусь. În: *Законодательство зарубежных стран* / Под ред. Б.В. Волженкина, А.В. Баркова. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 474 ср. ISBN 5-94201-012-9
26. Уголовный кодекс Украины. În: *Законодательство зарубежных стран* / Под ред. В.Я. Тацая и В.В. Сташиса. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 391 с. ISBN 5-94201-023-4
27. ШУМИЛОВ, А.Ю. *Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства: Комментарий к главе 29 УК РФ. С постановочным приложением нормативных актов и документов*. Москва: Изд-во Шумилова И.И., 2001. 204 с. ISBN 5-89784-046-6

Prezentat la 25.09.2013